

ՇՈՒՇԱՆ ԴՈՅԴՈՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի մասնույի տեսության և պատմության ամբիոնի ղուցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՄԱՐԴՈՒ ՊԱՏՎԻ ԵՎ ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ՀՀ-ում մարդու արժանապատվությունը հռչակվում է որպես բարձրագույն արժեք և մարդու իրավունքների հիմք, որի երաշխավորը պետությունն է: Պատահական չէ, որ մարդու իրավունքներն ու ազատությունները սահմանող 2-րդ գլխի սկսվում է հենց մարդու արժանապատվությունն ամրագրող 14-րդ հոդվածով. «Մարդու արժանապատվությունը՝ որպես նրա իրավունքների ու ազատությունների անքակտելի հիմք, հարգվում և պաշտպանվում է պետության կողմից»:

Երաշխավորելով խոսքի ազատությունը՝ մարդու իրավունքները պաշտպանող միջազգային իրավունքի նորմերը միաժամանակ նշում են, որ այս ազատությունը բացարձակ չէ և կարող է սահմանափակվել մարդու պատվի և արժանապատվության պաշտպանության նպատակով: Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրի 19-րդ հոդվածը, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածը սահմանում են, որ խոսքի ազատությունը ենթակա է սահմանափակման՝ այլոց իրավունքներն ու հեղինակությունը հարգելու նպատակով:

Հայաստանում գործում է պատվի և արժանապատվության պաշտպանության քաղաքացիաիրավական և քրեաիրավական կարգ: Սույն հոդվածի շրջանակներում անդրադառնալով հարցի քաղաքացիաիրավական կարգավորման առանձնահատկություններին՝ կներկայացնենք նաև օրենսդրական այն թերությունները, որոնք բացասաբար են անդրադառնում Հայաստանում՝ արտա-

հայտվելու և մամուլի ազատության վրա:

Հարկ ենք համարում նշել, որ ՀՀ-ում մամուլի դեմ ներկայացված դատական գործերի ճնշող մեծամասնությունը վերաբերում է պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի արատավորման գործերին: 2004-2007թթ. ընթացքում գրանցված 16 դատական գործերից 13-ի դեպքում հայցվոր կողմը մամուլի ներկայացուցիչներից պահանջել է հերքել պատիվն ու արժանապատվությունը արատավորող տարածված տեղեկություններ: Ուստի, հատկապես կարևոր է այս ոլորտը կարգավորող հարցերին անդրադառնալով՝ առկա բացթողումները բացահայտելու և դրանք շտկելու առաջարկներ անելու նպատակով:

Որպես անձի պատվի և արժանապատվության պաշտպանության սահմանադրական իրավունքի ապահովման երաշխիք՝ ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Քաղաքացի իրավունք ունի դատարանով պահանջել հերքել իր պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունները, եթե նման տեղեկություններ տարածված անձը չապացուցի, որ դրանք համապատասխանում են իրականությանը»: «Ձանգվածային լրատվության մասին» օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Անձն իրավունք ունի լրատվական գործունեություն իրականացնողից պահանջել հերքելու իր իրավունքները խախտող փաստացի անճշտությունները, որոնք տեղ են գտել լրատվական գործունեություն իրականացնողի

տարածած տեղեկատվության մեջ, եթե վերջինս չի ապացուցում, որ այդ փաստերը համապատասխանում են իրականությանը»:

Այս հոդվածներից բխում է, որ Հայաստանում՝ մարդու պատվի, արժանապատվության ու գործարար համբավի քաղաքացիաիրավական պաշտպանության առաջին և հիմնական ձևն է հերքումը:

Հոդվածներից եզրակացնում ենք նաև, որ անձը կարող է պահանջել տարածված տեղեկատվության հերքում, իսկ նրա պահանջը կարող է բավարարվել, եթե առկա են հետևյալ հանգամանքները.

տեղեկություններն արատավորել են անձի պատիվն ու արժանապատվությունը կամ խախտել են նրա իրավունքները,

տեղեկությունները չեն համապատասխանում իրականությանը (փաստացի անճշտություններ),

այդ տեղեկությունները տարածվել են մասնավորապես լրատվական գործունեություն իրականացնողի կողմից:

Այսպիսով, առաջին կարևոր պայմանն այն է, որ տարածված տեղեկատվությունը արատավորի մարդու պատիվն ու արժանապատվությունը, խախտի նրա իրավունքները: Տեղեկություններն արատավորող ճանաչելու չափանիշները, սակայն, բացակայում են օրենսդրության մեջ: Այդ դեպքում ի՞նչը պետք է հիմք ընդունի դատարանը՝ դրանք արատավորող ճանաչելու համար: Յուրաբանչյուր դեպքում դատարանը հիմք է ընդունում այն, թե արդյոք տարածված տեղեկությունները հասարակության մեջ ընկալվու՞մ են որպես արատավորող, դատապարտելի, ինչպես, օրինակ՝ գող, ապուշ և այլ արտահայտությունները:

Մյուս կողմից, սակայն, խոսքի և արտահայտվելու ազատության իրավունքը պարտադրում է նկատի ունենալ մի կարևոր հանգամանք ևս. եթե հրապարակվածը պարզապես լրագրողի կարծիքն է և կոնկրետ մեղադրանք չի պարունակում, ինչպես, օրինակ՝ վատ դատավոր, թույլ դասախոս բառակապակցությունները, դատարանը չպետք է դրանք

արատավորող ճանաչի: Տարածված տեղեկություններն անպայման պետք է վերաբերեն փաստելիք և ոչ թե լինեն դատողություններ, կարծիք: Լինելով Եվրախորհրդի անդամ պետություն՝ Հայաստանը չի կարող հաշվի չնստել Եվրոպական դատարանի կայացրած մի շարք որոշումների հետ, որոնք պաշտպանության տակ են առնում կարծիք արտահայտելու ազատությունը: 1999թ. Գալբանի գործով Եվրոպական դատարանը որոշել է, որ մամուլը պարտավոր է տեղեկություններ և գաղափարներ հաղորդել հասարակական հետաքրքրություններ կայացնող խնդիրների վերաբերյալ և մերժել է այն տեսակետը, թե մամուլը չպետք է կարծիքներ հրապարակի, քանի դեռ չի կարող ապացուցել դրանց ճշմարտացիությունը: Պատվի, արժանապատվության գործեր քննելիս՝ դատարանը պետք է փաստերը տարբերակի գնահատական-դատողություններից, վերջիններս ևնթակա չեն ապացուցման: 2001 թվականի փետրվարի 27-ին՝ «Երուսաղեմն ընդդեմ Ավստրիայի» գործով դատարանը որոշեց, որ գնահատող դատողությունների հավաստիությունն ապացուցելու պահանջն անհնար է կատարել, և որ այն ոտնահարում է կարծիք արտահայտելու ազատությունը՝ Եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքը: Սակայն մյուս կողմից՝ գնահատող դատողությունը պետք է համոզիչ և փաստացի հիմքեր ունենա՞:

Այսպիսով, պատվի և արժանապատվության հայցը կարող է բավարարվել, եթե տեղեկությունները լինեն և՛ արատավորող, և՛ ոչ հավաստի: Տեղեկությունները համարվում են ոչ հավաստի, քանի դեռ հակառակը չի ապացուցվել: Համաձայն ՀՀ Զաղ. օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի և «Չանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի (այսուհետ՝ Օրենք) 8-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ ապացուցման պարտականությունը դրված է պատասխանող կողմի, այսինքն՝ լրատվամիջոցի վրա: Մա, մեր կարծիքով, ՀՀ օրենսդրության լուրջ թերություններից է: Միջազգային չափանիշները սահմա-

նում են, որ ապացուցման բեռը պետք է դրվի ոչ թե լրատվամիջոցի, այլ հայցվոր կողմի վրա: Արտիկլ 19 կազմակերպության «Սահմանել զրպարտությունը» հրապարակման 7-րդ սկզբունքում նշվում է, որ հանրային նշանակություն ներկայացնող խնդիրների դեպքում հայցվորը պետք է կրի տեղեկությունների կեղծ լինելը ապացուցելու բեռը: Լայնորեն ընդունված է, որ որոշակի հանգամանքներում նույնիսկ կեղծ, արատավորող տեղեկությունները պետք է պաշտպանված լինեն հատկապես մամուլի դեպքում, որի պարտքն է ծառայել հասարակական նշանակության խնդիրներին հասարակության տեղյակ լինելու իրավունքին: Եվրոպական դատարանը 1999 թվականի մայիսին «Բլադեր Տրոնգո և Սթենասասն ընդդեմ Նորվեգիայի» գործով կայացրած որոշման համաձայն՝ լրագրողի առաջ դնում է ոչ թե տարածած տեղեկատվության հավաստիությունն ապացուցելու պարտականություն, այլ միայն նշում է, որ լրագրողական նյութերը պետք է «հիմնականում հավասարակշռված լինեն»:

Պատվի, արժանապատվության պաշտպանության քաղաքացիական գործերում դիտավորությունն անհրաժեշտ հանգամանք չի համարվում: Հնարավոր է, լրագրողը տարածել է արատավորող տեղեկությունները ոչ թե դիտավորությամբ, այլ անփութությամբ: Սա նրան պատասխանատվությունից չի ազատում:

Մարդու պատվի և արժանապատվության ոտնահարման դեպքում, օրենքը սահմանում է պատասխանատվության հետևյալ ձևերը՝ հերքում, պատասխան և նյութական վնասի փոխհատուցում:

Հերքում: ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 2-րդ կետը նշում է, որ եթե քաղաքացու պատիվը, արժանապատվությունն ու գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունները տարածվել են զանգվածային լրատվության միջոցներով, ապա դրանք պետք է հերքվեն զանգվածային լրատվության նույն միջոցներով: Ի տարբերություն նախկինում գործող «ԶԼՄ» մասին օրենքի, որտեղ

չէր սահմանափակվում լրատվամիջոցին հերքման պահանջ ներկայացնելու ժամկետը՝ գործող Օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ հերքման պահանջը կարող է ներկայացվել տվյալ տեղեկատվության տարածման օրվանից հետո մեկամսյա ժամկետում: Լրատվամիջոցը հերքման պահանջն ստանալուց հետո՝ մեկշաբաթյա ժամկետում, պարտավոր է հերքման պահանջը ներկայացնողին տեղեկացնել՝ հերքումը տարածելու ժամանակի մասին, կամ, գրավոր հայտնել՝ հերքման տարածումը մերժելու մասին:

Հերքումը հրապարակվում է անվճար՝ դրա պահանջն ստանալու օրվանից հետո մեկշաբաթյա ժամկետում, լրատվության նույն միջոցում, իսկ եթե դա հնարավոր չէ, ապա հերքում պահանջողի համար՝ ընդունելի այլ եղանակով: Հերքումն իրականացվում է «Հերքում» խորագրի նկարով: Եթե նախկին օրենքը թույլատրում էր, որ հերքման ծավալը կարող էր նույնիսկ հերքվող լրատվության ծավալի կրկնակի չափով լինել, ապա նոր Օրենքը պարզապես նշում է, որ հերքումը չպետք է զիջի հերքվող տեղեկատվությանը՝ տեղի, ձևավորման, տառատեսակի չափի ու տեսակի, հաղորդման ժամի առումով:

Օրենքը հերքման առանձնահատուկ կարգ է նախատեսում ընտրությունների ժամանակ: Պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ, թեկնածուի մասին տարածված տեղեկատվության հերքումը կատարվում է 24 ժամվա ընթացքում: Եթե մինչև քվեարկության սկիզբը մնացել է ոչ ավելի, քան 24 ժամ, ապա հերքումը կատարվում է անհապաղ՝ հերքման պահանջն ստանալուն պես: Օրենքը նաև նշում է, որ նշված ժամկետում հերքման տարածումը հնարավոր չլինելու դեպքում, լրատվամիջոցը, այն կարող է հրապարակել օրենքով սահմանված՝ 1-շաբաթյա ժամկետում:

Պատասխանի իրավունք: Ի տարբերություն նախկինում գործող օրենսդրության, որը պատասխանի հրապարակելը թողնում էր լրատվամիջոցի

հայեցողությանը և չէր կարգավորում, նոր Օրենքը սահմանում է պատասխանի իրավունքը և դրա իրացման կարգը:

«Չանգվածային լրատվության մասին» օրենքի 8-րդ հոդվածի 5-րդ կետի համաձայն՝ հերքման հետ միասին, անձն իրավունք ունի պահանջել հրապարակել իր պատասխանը: Ընդ որում, լրատվամիջոցին հնարավորություն է տրվում ընտրելու՝ հրապարակել հերքումը, պատասխանը, թե՞ երկուսը միասին: Ի դեպ, պատասխանի հրապարակումով բավարարված է համարվում հերքման պահանջը: Պատասխանը հրապարակվում է հերքման համար նախատեսված կարգով և ժամկետներում: Օրենքը որոշակիորեն սահմանափակում է մտցնում պատասխանի բովանդակության մասին, նշելով, որ այն պետք է վերաբերի միայն պատասխանի առարկա տեղեկատվության մեջ տեղ գտած փաստացի անճշտություններին: Այն նաև չպետք է ներառի տեղեկատվությունը պատրաստած կամ տարածած անձի կամ այլ անձանց, նրանց գործունեության հասցեին քննադատություն, կթև դա ուղղակիորեն կապված չէ այդ տեղեկատվության հետ (հոդված 8, կետ 6-րդ):

Հերքման նման, պատասխանը ևս պետք է հրապարակվի անվճար և չգերազանցի պատասխանի առարկա տեղեկատվության ծավալը:

Այսպիսով, և՛ հերքումը, և՛ պատասխանը պետք է առնչվեն միայն հրապարակված փաստացի անճշտություններին, և ոչ երբեք կարծիքին, ինչպես նաև հրապարակված տեղեկատվությանը չառընչվող որևէ այլ խնդրի:

Հերքման և պատասխանի կարգավորման մասին Օրենքում առկա են որոշ բացթողումներ: Օրենքում չի նշվում, թե արդյոք քաղաքացու փոխարեն հերքման և պատասխանի պահանջ կարող են ներկայացնել այլ անձինք, ասենք՝ հարազատները, ընկերները և այլոք. սրանից կարելի է ենթադրել, որ վերջիններս կարող են հայց ներկայացնել միայն համապատասխան լիազորագրի հիման վրա: Եթե հրապարակված տեղեկություններն

արատավորում են անչափահասի կամ անգործունակի պատիվը, ապա նրանց իրավունքների պաշտպանությունը կարող են իրականացնել իրենց ծնողները, կամ՝ օրինական այլ ներկայացուցիչներ: Օրենքում բաց է մնում նաև այն հարցը, արդյոք հնարավոր է մարդու պատվի, արժանապատվության պաշտպանության հայց ներկայացնել անձի մահից հետո: Ենթադրվում է, որ հայց կարող են ներկայացնել նրա իրավահաջորդները:

Վիճարկման ենթակա է նաև հետևյալ հարցը, եթե անձը բաց է թողել հերքում պահանջելու օրենքով սահմանված մեկամսյա ժամկետը, նա կարող է դիմել դատարան՝ հերքում պահանջելու հայցով, չէ՞ որ լրատվամիջոցը կարող է իրավացիորեն առարկել և չտպագրել հերքումը: Սակայն ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի 344-րդ հոդվածի 1-ին կետը նշում է, որ անձնական ոչ գույքային իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված պահանջների վրա հայցային վաղեմություն չի տարածվում: Ուստի, անձի պատվի և արժանապատվության պաշտպանության դեպքերում, վերջինս կարող է ցանկացած ժամանակ դիմել դատարան՝ իր խախտված իրավունքները վերականգնելու պահանջով:

Եթե տեղեկությունները հրապարակվել են անանուն կամ կեղծ անվամբ, և լրատվամիջոցը կամ լրագրողը չի ցանկանում բացահայտել իր լրատվության աղբյուրը, ապա տվյալ դեպքում գործով պատասխանող է ճանաչվում լրատվամիջոցը: Ի դեպ, Օրենքով սահմանված կարգի համաձայն՝ լրագրողը լիովին իրավունք ունի չբացահայտել իր լրատվության աղբյուրը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա պարտադրվում է դատարանի որոշմամբ՝ միայն քրեական գործի առիթով՝ ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության բացահայտման նպատակով (Օրենքի 5-րդ հոդված):

Մերժման հիմքերը: «Չանգվածային լրատվության մասին» օրենքի 8-րդ հոդվածի 7-րդ և 8-րդ կետերը տալիս են հերքման և պատասխանի հրապարակման պահանջը մերժելու հիմքերը: Պահանջը

բոլոր դեպքերում պետք է մերժվի, եթե՝

տվյալ պահանջն անանուն է,

այն հակասում է օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտին:

Հերքման կամ պատասխանի պահանջը կարող է մերժվել, եթե՝

չի պահպանվել պահանջը ներկայացնելու օրենքով սահմանված մեկամսյա ժամկետը,

պահանջը վերաբերում է այնպիսի տեղեկատվությանը, որը տարածվել է հրապարակային ելույթին, պետական մարմինների պաշտոնական փաստաթղթերին, լրատվության այլ միջոցին կամ հեղինակային որևէ ստեղծագործությանը կատարված հղումով, և սկզբնաղբյուրը հերքում չի տարածել:

Հերքման կամ պատասխանի հրապարակումը մերժելու դեպքում, անձը իրավունք ունի դատարանի միջոցով պահանջել դրանց հրապարակումը:

Ինչպես արդեն նշվեց, դիտավորությունը անհրաժեշտ հանգամանք չի համարվում պատվի, արժանապատվության պաշտպանության քաղաքացիական գործերում:

Կարևոր երաշխիք է, որ լրատվամիջոցն ազատվում է տվյալ տեղեկատվությունը տարածելու համար պատասխանատվությունից, եթե այդ տեղեկությունները նա ստացել է լրատվական գործակալությունից, դրանք բխում են վիճարկող կողմի կամ նրա ներկայացուցչի հրապարակային ելույթից կամ պատասխանից, ինչպես նաև, եթե այդ տեղեկությունները հրապարակային ելույթի, պետական մարմինների պաշտոնական փաստաթղթերի, լրատվության այլ միջոցի կամ հեղինակային որևէ ստեղծագործության բովանդակված տեղեկատվության բառացի կամ բարեխիղճ վերարտադրությունն են, և դրանք տարածելիս լրատվամիջոցը հղում է կատարել այդ աղբյուրին: Հղումը սկզբնաղբյուրին՝ բոլոր դեպքերում պարտադիր է, հակառակ դեպքում՝ լրատվամիջոցը չի կարող ազատվել հերքում կամ պատասխան տպագրելու պարտականությունից:

Վնասի փոխհատուցում: Հայաստանում՝ մար-

դու պատվի, արժանապատվության ու գործարար համբավի քաղաքացիաիրավական պաշտպանության մյուս ձևը՝ նյութական վնասի փոխհատուցումն է: ՀՀ Քաղ. օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 4-րդ կետի համաձայն՝ քաղաքացին իրավունք ունի տեղեկությունները հերքելու հետ միասին՝ պահանջել դրանց տարածմանը պատճառված վնասների հատուցում: Համաձայն Քաղաքացիական օրենսգրքի 17 հոդվածի.

1. Անձը, ում իրավունքը խախտվել է, կարող է պահանջել իրեն պատճառված վնասների լրիվ հատուցում, եթե վնասների հատուցման ավելի պակաս չափ նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

2. Վնասներ են՝ իրավունքը խախտված անձի ծախսերը, որ նա կատարել է կամ պետք է կատարի խախտված իրավունքը վերականգնելու համար, նրա գույքի կորուստը կամ վնասվածքը (իրական վնաս), ինչպես նաև չստացված եկամուտները, որոնք այդ անձը կստանար քաղաքացիական շըրջանառության սովորական պայմաններում, եթե նրա իրավունքը չխախտվեր (բաց թողնված օգուտ):

3. Եթե իրավունքը խախտված անձը դրա հետևանքով ստացել է եկամուտներ, ապա անձը, ում իրավունքը խախտվել է, մյուս վնասների հետ միասին բաց թողնված օգուտի հատուցման պահանջի իրավունք ունի՝ այդ եկամուտներից ոչ պակաս չափով:

Կարևոր է, որ վնասի փոխհատուցման չափը չպետք է այնքան բարձր լինի, որ սպառնա լրատվամիջոցի գոյությանը:

Պատվի, արժանապատվության ոտնահարումը մարդուն կարող է պատճառել ինչպես նյութական, այնպես էլ բարոյական վնաս: Արատավորող տեղեկությունները մարդուն կարող են պատճառել հոգեկան տառապանքներ: Սակայն, ի տարբերություն ՀՀ նախկին Քաղ. օրենսգրքի, ինչպես նաև Ռուսաստանի Դաշնության համանուն օրենսգրքի (վերջինս, հիմք է ծառայել ՀՀ Քաղ. օրենսգրքի համար), ՀՀ Քաղ. օրենսգրքը բարոյական վնասի

փոխհատուցում չի նախատեսում: Սինչդեո՝ մարդու կրած հոգեկան տառապանքները երբեմն ավելի ծանր կարող են լինել, քան պատճառված նյութական վնասը: Քաղաքացիական օրենսգրքի հեղինակները բարոյական վնասի կարգավորման բացակայությունը հիմնավորում էին նրանով, որ սկզբունքորեն անհնար է պարզել մարդու կրած բարոյական վնասի չափը՝ դրամական տեսքով:

ԱՐՏԻԿԼ 19 միջազգային հասարակական կազմակերպության մշակած «Ջրաբարտության նորմերի սահմանումը, խոսքի ազատության և անձի հեղինակության պաշտպանության սկզբունքները» ուսումնասիրության մեջ՝ որպես 14-րդ սկզբունք նշվում է, որ «Դատարանները պետք է առաջնահերթ խնդիր դարձնեն բարոյական վնասի փոխհատուցման բոլոր հնարավոր միջոցների կիրառմանը անձի հեղինակությանը հասցված վնասի փոխհատուցման համար»: Նշվում է, որ բարոյական վնասի փոխհատուցման միջոցներն ավելի թույլ ազդեցություն ունեն տեղեկատվության և գաղափարների ազատ հոսքի վրա, քան նյութական վնասի փոխհատուցման միջոցները, նաև՝ միևնույն ժամանակ կարող են արդյունավետ միջոց լինել անձի հեղինակությանը հասցված վնասը փոխհատուցելու համար: Կարելի է կիրառել նաև այլ պակաս վտանգավոր ներգործություն ունեցող միջոցներ, ասենք՝ ներողություն խնդրելը, հերքում կամ պատասխան հրապարակելը: 15-րդ սկզբունքում նշվում է, որ նյութական վնասի փոխհատուցումը պետք է կատարել միայն այն դեպքում, եթե բարոյական վնասի փոխհատուցման միջոցները բավարար չեն վնասի ամբողջական փոխհատուցում կատարելու համար²:

Մեր կարծիքով, ՀՀ օրենսդրությունը պետք է ներառի բարոյական վնաս հասկացությունը, միաժամանակ սահմանելով, որ այն ենթակա է փոխհատուցման, անկախ նրանից՝ մարդը կրել է նյութական վնաս, թե ոչ: Մա կարող է ունենալ միայն դրական ազդեցություն՝ կատարելով իրավաստիտուսների կանխարգելման գործառույթ:

Մարդու պատվի եւ արժանապատվության պաշտպանության քրեաիրավական կարգավորումը

ՀՀ-ում զրպարտությունը և վիրավորանքը քրեության պատժելի արարք են համարվում: Ջրաբարտությունը և վիրավորանքը կարգավորվում են նոր Զրեական օրենսգրքի 135-րդ, 136-րդ և 318-րդ հոդվածներով:

Համաձայն 135-րդ հոդվածի՝ զրպարտություն է «Ուրիշի պատիվն ու արժանապատվությունը նվաստացնող կամ բարի համբավն արատավորող ակնհայտ սուտ տեղեկություններ տարածելը», որի համար նախատեսվում է տուգանք՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով: Նույն հոդվածի երկրորդ կետով սահմանվում է, որ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են կրկին անգամ, պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկից հազարապատիկի չափով կամ ազատազրկմանը՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով:

Ջրաբարտության դեպքում պետք է առկա լինեն հետևյալ հանգամանքները.

1. Հանցավորը մեկ ուրիշին մեղադրում է կոնկրետ արարք կամ արարքներ կատարելու մեջ: Օրինակ՝ նախարարը կաշառք է վերցրել, վատնել է վարկային գումարները և այլն: Ընդ որում՝ անհրաժեշտ է, որ այդ փաստերը կամ արարքները, որոնցում մեղադրվում է, տուժողը, լինեն արատավորող:

2. Երկրորդ հանգամանքն այն է, որ տեղեկությունները պետք է չհամապատասխանեն իրականությանը: Անձը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության, եթե տարածված տեղեկությունները համապատասխանում են իրականությանը, նույնիսկ եթե դրանք ստորացնում են մարդու պատիվն ու արժանապատվությունը: Անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից նաև այն դեպքում, եթե տեղեկություններն արատավորող չեն, քայց նաև չեն համապատասխանում իրական-

նությանը:

3. Արատավորող տեղեկությունների կեղծ, սուտ լինելը պետք է ակնհայտ լինեն տարածողի համար: Ջրպարտության հանցակազմի առկայության համար պարտադիր է, որ արատավորող տեղեկություններ տարածողը գիտակցած լինի, որ դրանք կեղծ են, չեն համապատասխանում իրականությանը, այսինքն՝ նա պետք է գործած լինի դիտավորությանը, իսկ եթե դրանց կեղծ լինելը ակնհայտ չի եղել իր համար, ուրեմն տարածողը չի կարող ենթարկվել քրեական պատասխանատվության:

4. Արատավորող տեղեկությունները պետք է վերաբերեն կոնկրետ անձի կամ անձանց:

5. Տեղեկությունները պետք է տարածված լինեն որևէ եղանակով:

ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 136-րդ հոդվածը սահմանում է վիրավորանքը հետևյալ կերպ. «Ուրիշի պատիվն ու արժանապատվությունը անպարկեշտ ձևով ստորացնելը»: Այս գործողությունները պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից չորսհարյուրապատիկի չափով:

Սույն հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են կրկին անգամ՝ պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուսուրորսապատիկից ութհարյուրապատիկի չափով:

Վիրավորանքի բնույթն այն է, որ հանցավորը տուժողին տալիս է այնպիսի բացասական գնահատական, կայցնում է այնպիսի պիտակ, որը նսեմացնում է նրա պատիվն ու արժանապատվությունը: Վիրավորանք հասցնողը դիտավորյալ հասարակության աչքում նսեմացնում է տուժողի հեղինակությունը: Պետք է նկատի ունենալ, որ վիրավորանք հասցնելու դեպքում ամենևին կարևոր չէ, որ տուժողին ուղղված բացասական գնահատականը համապատասխանի իրականությանը:

Դիտավորությունը պարտադիր հանգամանք է վիրավորանքի հանցակազմի համար: Հանցավորը պետք է տվյալ դեպքում ոչ միայն գիտակցի, որ իր

կատարած գործողությունները ոտնահարում են ուրիշի հեղինակությունը, այլև ցանկանա ստորացնել, այս դեպքում միայն կարող է առաջանալ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու անհրաժեշտություն: Վիրավորանքի պարտադիր հատկանիշ է՝ պատվի, արժանապատվության ստորացման անպարկեշտ ձևը: Նշենք նաև, որ վիրավորանքը կարող է տարածվել ոչ միայն տպագիր եղանակով, այլև արտահայտվել կոնկրետ գործողությամբ, օրինակ՝ ապտակով, տարրեր ժեստերով և այլն:

Կարևոր է նշել նաև, որ եւ գրպարտության, եւ վիրավորանքի դեպքում հարկավոր է, որ արատավորող արտահայտություններն արված լինեն կոնկրետ անձի կամ անձանց հասցեին: Ընդհանուր բնույթի, անորոշ անձանց հասցեին արված արտահայտությունները չեն կարող զրպարտչական կամ վիրավորական համարվել:

Մեր համոզմամբ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 318 հոդվածը՝ «Իշխանության ներկայացուցչին վիրավորելը», լուրջ վտանգ է ներկայացնում, սահմանափակելով մարդու ազատ արտահայտվելու իրավունքը, ինչպես նաև՝ ուղղակիորեն հակասում է Մարդու իրավունքների Եվրոպական կոնվենցիայի դրույթներին և Եվրոպական դատարանի ձևավորած պրակտիկային:

Օրենսգրքի 318-րդ հոդվածում նշվում է.

1. Իշխանության ներկայացուցչին հրապարակայնորեն վիրավորելը՝ կապված նրա կողմից իր ծառայողական պարտականությունները կատարելու հետ՝

պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով կամ կալանքով՝ առավելագույնը մեկ ամիս ժամկետով:

2. Սույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են կրկին անգամ՝

պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկից հազարապատ

տիկի չափով կամ ազատագրվածամբ՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով:

ԱՊՀ գրեթե բոլոր երկրների, ինչպես նաև եվրոպական պետությունների քրեական օրենսգրքերը ներառում են դրույթներ՝ որոնցով պաշտպանվում են իշխանության ներկայացուցիչների պատիվն ու արժանապատվությունը: Մակայն, Հայաստանի Քրեական օրենսգրքի 318 հոդվածը նախատեսում է ավելին, քան՝ միայն իշխանության ներկայացուցչի պատիվն ու արժանապատվությունը՝ ծառայողական պարտականություններին առնչվող վիրավորանքից պաշտպանելը:

318 հոդվածում՝ «Իշխանության ներկայացուցիչ» հասկացությունը սահմանված չէ, ինչո՞ք թույլ չի տալիս հստակեցնել դրույթի գործածության շրջանակները: Պարզ չէ նաև, արդո՞ք հոդվածում հաշվի է առնվել իշխանության ներկայացուցչին վիրավորական խոսքերից պաշտպանելը անմիջապես իր ծառայողական պարտականությունները կատարելու պահին, թե՞ ընդհանրապես, ցանկացած իրավիճակում իշխանության ներկայացուցչի հանդեպ թույլ տրված հրապարակային վիրավորական արտահայտության դեպքում:

Եթե առաջին պնդումը ճիշտ է, ապա հոդվածի լեզուն պետք է ավելի ճշգրիտ լիներ: Եթե 318 (1) վերաբերում է ցանկացած իրավիճակում պետական պաշտոնյային ուղղված վիրավորանքին, ապա կասկածի տակ է դրվում 318 (1) հոդվածի ամբողջ իմաստը, քանի որ Քրեական օրենսգրքում արդեն իսկ գոյություն ունի 136 հոդվածը: Այսպիսով, եթե 318 (1) մասը չի վերաբերում իշխանության ներկայացուցչի՝ իր ծառայողական պարտականությունները (անմիջական) կատարելու պահին հասցված վիրավորանքին, ապա 318 (1)-ը ոչ միայն չի արդարացվում, այլ նաև՝ հակասում է հաստատված միջազգային չափանիշներին, ըստ որոնց՝ արգելվում է իշխանության ներկայացուցիչների համար սահմանել պաշտպանվածության ավելի բարձր աստիճան³:

ԱՐՏԻԿԼ 19 միջազգային հասարակական կազմակերպությունն իր մշակած «Լոսոսի ազատու-

թյան և անձի հեղինակության պաշտպանության սկզբունքները» գրքում որպես 2-րդ սկզբունք նշում է «գրպարտություն սահմանող նորմերի իրավաչափ նպատակը»⁴: Մեկնաբանվում է, որ գրպարտություն սահմանող նորմերը չեն կարող արդարացված լինել, եթե դրանք նպատակ ունեն արգելել պետական պաշտոնյայի հասցեին ցանկացած քննադատություն, կամ թույլ չտալ պետական պաշտոնյայի սխալ գործելակերպի կամ կաշառվածության փաստի բացահայտում⁵: Մակայն գործնականում, գրպարտություն սահմանող նորմերը սովորաբար կիրառվում են լայն հասարակական քննադատումներն արգելելու կամ պետական պաշտոնյայի սխալ արարքների վերաբերյալ քննադատությունը կանխելու նպատակով, ինչին էլ և ուղղված է ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 318 հոդվածի բովանդակությունը⁶:

Փաստորեն, Քրեական օրենսգիրքը՝ վիրավորանքի դեպքում պետական իշխանության ներկայացուցիչներին առավել մեծ պաշտպանություն է ապահովում, քան սովորական քաղաքացիներին, մի բան, որն անրնդունելի է և ուղղակի հակասում է Եվրոպական դատարանի մի շարք այլ որոշումներին: «Լինգենսն ընդդեմ Ավստրիայի» գործով 1986 թվականին Դատարանը նշել է, որ «քաղաքական գործիչների առնչությամբ քննադատության սահմաններն ավելի ընդարձակ են, քան՝ մասնավոր անձի: Ի տարբերություն վերջինիս, առաջինը պետք է մեծագույն հանդուրժողականություն ցուցաբերի իր յուրաքանչյուր խոսքի ու գործողության հանդեպ՝ լրագրողների լուրջ ուշադրության նկատմամբ»⁷:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը սահմանել է, որ պետական պաշտոնյաները պետք է ավելի հանդուրժող լինեն հասարակական քննադատության հանդեպ, նույնիսկ այն դեպքում, եթե այն վիրավորելու միտում ունի: Բերենք օրինակ՝ 1997 թ.-ին «Օբերշլիկն ընդդեմ Ավստրիայի» գործով դատարանը որոշեց, որ բեև քաղաքական գործչին հրապարակայնորեն ապուշ անվանելը

կարող է նրան վիրավորել, այդ բառն այնուամենայնիվ, համաչափ է Հայդերի գիտակցաբար արտահայտած տեսակետին: *10-րդ հոդվածը պաշտպանում է ոչ միայն արտահայտված մտքերն ու տեղեկատվությունը, այլ նաև դրանց արտահայտման ձևը*: Այսպիսով, թեև որոշակի դեպքերում իշխանության ներկայացուցչի պաշտպանությունը կարող է արդարացված լինել, այնուամենայնիվ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 318 հոդվածը հակասում է Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի կողմից հաստատված և բազմիցս կիրառված սկզբունքներին:

Իշխանավորների, պետական պաշտոնյաների մասին կարծիքներ արտահայտելու ազատությունը (որքան էլ դրանք տհաճ, ոչ ճիշտ, վատ ձևակերպված լինեն) ժողովրդավարական սկզբունքների անկյունաքարն է: «Արտիկլ 19» կազմակերպությունն իր մեկնաբանություններում նշում է. «Պետական պաշտոնյաներն ավելի մեծ հանդուրժողա-

կանությամբ պետք է վերաբերվեն քննադատությանը: Այստեղից բխում է, որ պետական պաշտոնյաներին հատուկ պաշտպանվածություն տրամադրելով, խախտվում է այս սկզբունքը»: Այսպիսով՝ քրեական օրենսգիրքը ոչ միայն չի ապահովում խոսքի ազատության պաշտպանություն, այլև առավել լուրջ խոչընդոտներ է առաջացնում խոսքի և մամուլի ազատության համար:

Ընդգծենք նաև, որ վիրավորված մարդը միշտ պետք է իր պատիվն ու արժանապատվությունը պաշտպանելու ձևերի ընտրության հնարավորություն ունենա՝ հատկապես մինչև դատարան դիմելը՝ էթիկայի հանձնաժողովներում, մամուլի խորհուրդներում, խնդրադրություններում: Էթիկական կանոնագրերի ընդունումը մամուլի ինքնակարգավորման, նաև ինքնապաշտպանության լավագույն ձևն է, որը, ցավոք, հայաստանյան ՋԼՄ-ը դեռևս չեն գիտակցում:

¹ www.coe.int:

² www.article19.org:

³ www.media.am:

⁴ www.article19.org:

⁵ Տե՛ս Ֆելդեկն ընդդեմ Սլովակիայի դատական գործը, 2001թ. կետ 87:

⁶ Сборник стандартов по свободе убеждений, Артикль 19, Лондон, 2003, с. 14-20.

⁷ Տե՛ս, օրինակ, Եվրոպական դատարանի հետևյալ որոշումները՝ «Լուպես Գ-ոմես դե Սիլվան ընդդեմ Պորտուգալիայի», 2000թ.: «Ֆելդեկն ընդդեմ Սլովակիայի», 2001թ., «Թոման ընդդեմ Լյուքսեմբուրգի», 2001թ., «Կոլոմբանին ընդդեմ Ֆրանսիայի», 2002թ. և այլն: